

Andreas Kappeler (Hg.). Die Ukraine. Prozesse der Nationsbildung. – Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2011. – 453 s.
Україна. Процеси націотворення / Упор. Андреас Каппелер, пер. з нім. – К.: К.І.С., 2011. – 416 с.

Вихід за кордоном наукових видань, присвячених актуальним питанням українського минулого та сьогодення є, поза сумнівом, свідченням зростання наукового інтересу до нашої країни в зарубіжній науці, особливо якщо йдеться про колективну працю зарубіжних дослідників. Нечисленні приклади таких видань мали місце й раніше [1]. Проте рецензована праця є особливою, адже являє собою результат співпраці дослідників з різних країн, які цілком чи переважно досліджують українську проблематику, з їхніми українськими колегами, та присвячена одній з центральних тем сучасної української гуманітаристики – процесам українського націотворення.

Видання стало можливим завдяки діяльності упорядника, австрійського дослідника Андреаса Каппелера – одного з перших німецькомовних істориків, що присвятив себе студіям українського минулого, й відомого в Україні, передовсім, завдяки перекладу його «Малій історії України» [2].

Крім нього, авторами, наукові внески яких складають основу видання, є, зокрема, низка вчених як з німецькомовного простору Європи – Німеччини та Австрії, так і з Канади та Америки. Серед останніх – діаспорні вчені Орест Субтельний, Франк Сисин та Пауль (Павло) Роберт Магочій, добре відомі українській науці за перекладами їх праць чи україномовними публікаціями.

Значним є авторське представництво німецькомовних учених, серед яких найбільш відомим, завдяки студіям з політичної історії України та українсько-німецьких взаємин першої половини ХХ ст., є професор з Гамбурга Франк Гольчевський та керівник Центру міської історії Центрально-Східної Європи у Львові, історик з Відня Гаральд Біндер.

До решти авторів належать дослідники, у тому числі молодшого покоління, для яких українська проблематика є центральною чи однією з провідних тем їхніх студій, і які, завдяки названому виданню, можуть стати краще відомими українським читачам. Це, передовсім, Таня Пентер, Гвідо Гаусманн, Рікарда Вульпіус, Кай Штруве, Рудольф А. Марк, Анна Вероніка Вендланд та ін.

Своїм науковим доробком ці представники західної науки засвідчують процес інтернаціоналізації (за Орестом Субтельним) українських студій, за якого коло зацікавлених українським минулим зарубіжних науковців розширюється, включаючи тих, хто не належить до української діаспори.

Українську історичну науку у виданні репрезентують, у т.ч. статті Ярослава Грицака та Миколи Рябчука, а також представників молодшого покоління дослідників, відомих в Україні плідних науковців Андрія Портнова та Володимира Маслійчука, тобто представників тієї когорти українських учених, що активно співпрацює із західними колегами й має постійний зв'язок із закордонним науковим простором.

Видання, підготовлене та опубліковане німецькою мовою, безперечно має стати значним внеском в українські студії в німецькомовному науковому просторі, даючи змогу познайомитись із зведеним доробком дослідників, що вивчають дотичні до українського націотворення проблеми, а отже, у сукупності допомагають створити загальне уявлення про важливі чинники формування української нації у період ХІХ–ХХ ст., а у випадку статті Франка Сисина – і Ранньомодерного часу ХVІ–ХVІІ ст. Отже, видання є свідченням того, що українські студії останнім часом привертають більшу увагу зарубіжних дослідників, хоча все іще перебувають на шляху становлення як самостійного наукового напрямку.

Не менш цікавим повинно стати – і вже стає – видання також для українських читачів, для яких цей інтерес зумовлюватиметься не в останню чергу можливістю знайомства з публікаціями зарубіжних авторів, у тому числі менш відомих в Україні.

Збірник присвячено питанням українського націотворення – проблематиці, яка, за оцінкою Андреаса Каппелера, хоча і є однією з ключових у сучасній українській історіографії, проте не стала об'єктом спеціальних ґрунтовних студій. На вичерпність не претендує і рецензований збірник, який включає різноманітні матеріали,

як більш загального характеру, так і конкретно-історичні, які можна окреслити як *case studies*. У ньому застосовано також принцип поєднання та певного взаємодоповнення публікацій зарубіжних та українських авторів, що забезпечує певне представлення поглядів «ззовні» та «зсередини».

Водночас серед запропонованих авторами тем є й такі, що будуть сприйняті з української перспективи як дискусійні. Останній аргумент також говорить на користь потреби таких видань, а також інтенсифікації наукового діалогу українських та зарубіжних вчених, який, завдяки таким проектам, стає відомим ширшому науковому та суспільному загалу. Однією з ключових відмінностей у підходах вчених є сформульована у статті Гаральда Біндера теза про те, що українська історіографія періоду незалежності ставить завданням підтримку своєї молодій держави, тому базується переважно на національному наративі, тоді як інтерес західних дослідників викликає якраз мультинаціональний характер українських територій (Рец. праця: нім. видання, с. 175; укр. видання с. 182).

Принагідно відзначимо, що досвід спілкування із зарубіжними колегами-істориками підтверджує доцільність більш інтенсивного обміну думками українських та закордонних науковців, не в останню чергу, з метою донесення до зарубіжних колег позицій українських науковців. Одним з прикладів таких розбіжностей можуть стати погляди на Голодомор 1932–1933 рр., у мотивах якого більшість українських дослідників вбачають національну складову, означаючи як геноцид українців. Тоді як частина німецьких науковців стоїть на позиціях соціальної природи Голодомору як передовсім боротьби із заможним селянством й не поділяють думки про його свідоме спрямування проти українців як нації.

Видання складається з шести розділів, побудованих за проблемно-хронологічним принципом. Не вдаючись до детального аналізу усіх матеріалів, огляд яких та принципи подання здійснено, зокрема, у передмові Андреаса Каппелера, зупинимося на деяких із них.

Особливу цікавість викликає перший розділ, присвячений аналізу історіографії питань українського націотворення та теоретичним підходам до його вивчення. В сенсі останніх у розділі фактично висвітлюються актуальні концепції вивчення українського минулого, які поділяють та використовують зарубіжні вчені та їх українські колеги. Орест Субтельний у своїй розвідці з історіографії України періоду незалежності, присвяченої націотворчим процесам, підкреслює політичну детермінованість цих студій та

певну залежність їхнього розвитку від політичної ситуації в країні та особистої позиції президентів. Він доходить висновку про вирішальний вплив політики на розвиток історіографії в Україні, як і в Росії. Водночас він підкреслює й позитивні тенденції, які мають місце: поворот до національного наративу, зміна поколінь науковців, молодше з яких краще ознайомлене із світовими науковими тенденціями, завдяки чому відбувається плюралізація поглядів науковців у ставленні до проблем минулого, а також вже згадана інтернаціоналізація українознавчих студій.

Якщо Орест Субтельний пропонує певний зовнішній погляд на дослідження націотворчих процесів в Україні, Андрій Портнов доповнює цей огляд позицією «зсередини». Його стаття окреслює процес засвоєння та застосування українськими науковцями західних наукових концепцій, зокрема, модерністських підходів до дослідження українських реалій.

У статті Філіпа Тера розкриваються можливі засади вивчення історії націоналізму в українців як бездержавної нації періоду імперій – Австрійської, Російської та радянської за умов націоналізаційної (уніфікаторської) політики останніх. Анна В. Вендланд як перспективний напрям досліджень пропонує транснаціональний підхід, який дозволив би аналізувати українські реалії в ширшому контексті міжнародної та транскультурної взаємодії. Серед перших представників такого підходу з українського боку вона називає Михайла Драгоманова, а також стверджує, що певні історичні події сучасності, такі як техногенна Чорнобильська катастрофа, взагалі неможливо досліджувати поза межами транснаціонального підходу.

У другому розділі – «Чинники націотворення» – останні представлені аспектами релігії, мови, соціальної історії та урбанізації, ґендерним підходом. Тут, зокрема, вміщено статтю Рікарди Вульпіус, у якій наведено ґрунтовний огляд української та зарубіжної історіографії ключових аспектів націотворення Ранньомодерної доби. Непростий для української історії проблеми співвідношення урбанізаційних процесів з національним рухом присвячено розвідку Гаральда Біндера. Цікавою як для західних, так і для українських дослідників буде наведена Тетяною Журженко «дослідницька топографія» ґендерних студій в історичній науці та літературознавстві України в особах їх провідних дослідниць та наукових центрів.

Не уникає видання і певних «больових точок» українського минулого. Таким питанням є історія взаємодії українців з євреями на теренах України, яким присвячено окремий розділ книги

(в українській версії). Прикметно, що автори обох статей до цього розділу – Алексіс Гофмайстер та Святослав Пахолків – є представниками західноєвропейських наукових інституцій, адже проблеми українсько-єврейських взаємин поки що не стали питаннями спеціального напряму досліджень в українській історичній науці, попри те, що власне єврейські студії вже набули помітної самостійної ролі в сучасній Україні. Певну проблемність історичного досвіду співжиття українців та євреїв Алексіс Гофман відображає у назві своєї статті, сформулювавши її як «вороже братерство», які він ілюструє на прикладі Києва, Одеси та Катеринослава імперських часів з урахуванням також і російського чинника. А виходом із замкнених досліджень певних національних груп міг би бути, на його думку, інтегративний підхід та включення досліджень з історії українських поляків, росіян та євреїв до загальної української історіографії. Формам українсько-єврейського співіснування та їх взаємним рецепціям у процесі національної консолідації українців присвячено розвідку Святослава Пахолківа.

Окремий розділ розкриває не менш складні регіональні чинники, що супроводжують процеси українського націотворення. Серед іншого, це здійснюється в матеріалі Володимира Маслійчука, який на прикладі Слобідської України та шляхом аналізу вживанні історичних назв України, таких як «Малоросія», прослідковує співвідношення регіональної та національної історії. Напевно, чи не найбільш дискусійним матеріалом з погляду українських науковців, є стаття Павла Роберта Магочія «Русинська нація?», назва якої сформульована як питання, на яке автор одразу ж дає ствердну відповідь. Подальший матеріал статті є викладом історії визнання русинів окремим народом у тих країнах, де вони проживають, а також історії вивчення «русинського питання» як українськими дослідниками, так і їхніми зарубіжними колегами. При цьому автор статті свідомий того, що не всі з названих ним дослідників, розглядаючи проблему карпаторусинства, дають таку само ствердну відповідь про статус русинів як окремого народу, як він сам. Загалом цей матеріал є текстом виступу автора на одній з наукових конференцій, що впливає з його змісту.

Два останні розділи видання побудовано за хронологічним принципом і присвячено аспектам націотворення в Україні відповідно у період від Першої світової війни до розпаду СРСР та окремо – державотворенню в незалежній Україні.

Перший з названих розділів цілком складається зі статей зарубіжних дослідників, що робить його особливо цікавим для українського читача.

Акценти тут, зокрема, зроблено на таких важливих періодах в українському націотворенні, як період Першої Світової війни (Марк фон Гаген) та Державного будівництва в Україні в 1917–1921 рр. (Рудольф А. Марк).

Період Другої Світової війни представлений статтями Франка Гольчевського, а також Тані Пентер, які спеціалізуються на дослідженні української історії військового часу. Франк Гольчевський присвятив свою розвідку ролі ОУН/УПА як чинника у творенні української державності та національної свідомості. Він розкриває історичні та ідейні передумови, які призвели до виникнення націоналістичної ідеї «творення» української нації, показує її втілення в українському середовищі у тогочасному історичному контексті, а також пізніше побутування націоналістичної ідеології в українській діаспорі аж до втрати нею провідних позицій в Україні в роки незалежності.

Таня Пентер окреслює загальну картину історичних наративів про Другу Світову війну, які співіснують в українському науковому та суспільному середовищі, при цьому відзначивши, що українська історична наука у цьому питанні пішла далі від російської та білоруської. Причиною цього вона називає наявність в Україні різних традицій пам'яті про війну, що дало змогу уникнути її монополізації. Авторка окреслює перспективи досліджень цих питань, які повинні здійснюватися комплексно, у співставленні злочинів сталінського та націонал-соціалістичного режимів, з розширенням категорій військових злочинів. Вона ілюструє це історією військово-полонених та примусових робітників – оstarбайтерів, і особливо наголошує на неможливості однозначної категоризації, коли йдеться про такі поняття, як лояльність, колабораціонізм чи опір, які нерідко послідовно мали місце в долі навіть в житті однієї людини. Такі дослідження окремих людських доль, з урахуванням людського чинника, що можуть бути успішно здійснені на рівні локальної історії, повинні зруйнувати певні стереотипні підходи як в самій українській історіографії, так і в західній громадськості, яка ще нерідко сприймає українців переважно як націоналістів та антисемітів.

Декілька статей присвячено непростим мовним питанням в Україні, й вони стосуються різних періодів розвитку проблем мови, передовсім української – в історичному досвіді та сьогодні. Особливої актуальності в світлі новітнього мовного законодавства в Україні набуває аналіз мовної ситуації в Україні та розвиток державної політики в цьому питанні, причому наголос робиться авторкою, Юліане Бестер-Дільгер,

на конфліктності співіснування української та російської мов в незалежній Україні. Наприкінці своєї розвідки авторка дещо завуальовано висловлює певний скепсис щодо перспектив процесу націотворення в разі відмови у загальнодержавному статусі української мови. Питанням історії української мови як чинника націотворення присвячені дві статті з інших розділів рецензованого видання – Міхаеля Мозера, що стосується історії та перспективи дослідження становлення літературної української мови та Стефана Сімонка, який звертається до випадків двомовності української літератури, до яких вдавалися наддніпрянські автори шляхом писання російською та західноукраїнськи – німецькою. Дослідження у напрямку, запропонованому другим з цих авторів, можуть допомогти, на нашу думку, краще зрозуміти характер існування української мови в умовах конкуренції з домінуючими – офіційними імперськими – мовами та матимуть певне ретроспективне значення для розуміння сучасної мовної ситуації в Україні.

Аналізу сучасної політичної ситуації в Україні, викликам та випробуванням, що стоять перед українським націотворенням сьогодні з боку різноманітних політичних чинників, наведено у статті Герхарда Зімона, і такий незалежний зовнішній аналіз може стати цікавим для українського читача.

Відмінністю німецького видання від українського є наявність у ньому трьох статей, які не увійшли до українського перекладу. Це дві публікації з третього розділу, який у німецькому виданні має назву «Відносини з Росією, Польщею та єврейством», тож має дещо інший характер, ніж в українському виданні. Це, передовсім, стаття самого Андреаса Каппелера «Українська та російська нації: асиметричні стосунки», у якій він, зокрема, намічає можливі напрямки майбутніх студій щодо взаємовпливів націотворчих процесів у росіян та українців, зокрема, у таких майже недосліджених аспектах, як взаємні уявлення українців та росіян один про одного чи порівняльні студії колективної пам'яті обох народів (Рец. праця, нім. видання, с. 201). Ще однією відсутньою в українському виданні є розвідка іншого віденського історика Східної Європи Крістофа Августиновича «Українсько-польські відносини у 19 та 20 століттях: спроба хронологічно-тематичного огляду», який робить спробу загального огляду центральних пунктів українсько-польських контактів та форм взаємного сприйняття як в умовах імперської бездержавності обох націй, так і у ХХ ст., включаючи «больові точки» таких стосунків.

Ще однією статтею, присутньою тільки в німецькому виданні, є публікація Катрін Бьок, дослідниці історії сталінської політики в Україні, під назвою «Концепція “радянського народу” та українська нація». Розглядаючи загально політику русифікації в Україні, переважно в 1970-ті рр., яка здійснювалася під гаслами консолідації єдиного радянського народу, авторка наголошує на поверхневих результатах реалізації цих гасел, що й виявилось у відносній легкості утвердження децентралізаційних тенденцій в СРСР, каталізатором яких в Україні стала Чорнобильська катастрофа.

Особливістю українського видання, порівняно з німецьким, є наявність у ньому передмови посла Австрійської Республіки в Україні та інше оформлення палітурки. Якщо в німецькому виданні в дизайні обкладинки використано кольори українського прапора, а Тризуб як національний символ розміщено між меншими за розміром польським та російським прапорами, що повинно символізувати шлях українського націотворення у складній історичній взаємодії з цими сусідніми країнами та народами, то обкладинку українського видання оформлено у більш романтичній манері. До основного синього тла додає золотавого кольору колосся, над яким пропливає хмаринка, що своїми обрисами відповідає мапі України. Це мимоволі викликає асоціації чи то про хрупкість процесів українського націотворення, чи то про націю як уявну спільноту...

Загалом матеріали видання, включаючи ті, які не зазнали детального розгляду в цій рецензії, є помітним внеском у науковий аналіз історії українського державотворення у його визначних аспектах. А поєднання в одному збірнику публікацій українських та зарубіжних авторів, які стали водночас доступними в німецько- та україномовному науковому просторі є черговим кроком у інтегративній взаємодії української історичної науки із зарубіжною. Українські ж читачі, передовсім науковці, поза сумнівом, отримають краще уявлення про те, якою є наукова картина національного становлення українців у працях західних вчених у їх широкому хронологічному спектрі.

1. *Golczewski, Frank* [Hrsg.]. *Geschichte der Ukraine*. – Göttingen 1993. – 335 S.; *Guido Hausmann; Andreas Kappeler* [Hg.]. *Ukraine: Gegenwart und Geschichte eines neuen Staates*. – Baden-Baden: Nomos-Verl.-Ges. 1993. – 402 s. 2. *Kappeler, Andreas*. *Kleine Geschichte der Ukraine*. 3., überarb. und aktualisierte Aufl. – München: Beck. 2009. – 337 s. / Український переклад: Каппелер, Андреас. *Мала історія України*. – К.: «К.І.С.», 2007. – 261 с.

Катерина Кобченко